

MAHIR QABİLOĞLU

Azərbaycan dili. Əgər kimsə düşünürsə ki, Azərbaycan dilini - öz doğma dilini mükəmməl bilir - yanılır. Bu dilin, o cümlədən digər dillərin də qatları çoxdur. Biz hamımız sadəcə danışıq dilini bilirik. Onu da öz anamızın, ailəmizin, el-obamızın bizə verdiyi leksikon səviyyəsində - şirin dialekti və şivəsiylə.

Kimsə digərini Azərbaycan dilini mükəmməl bilməməkdə suçlandıranda, ilk olaraq bu sualı özünə verməlidir: "Sən necə, öz dilini mükəmməl bilirənsənmi?" Ədəbiyyatçı ailəsində böyüyüb, boya-başa çatmışam. Valideynlərimin hər ikisi ixtisasca Azərbaycan dili və ədəbiyyat müəllimiydilər. Özüm isə Bakı Dövlət Universitetinin Filologiya fakültəsini bitirmişəm. İxtisasım filoloq, Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimidir. Amma heç vaxt, heç yerdə demərəm, deməyə cürət belə etməyəm ki, Azərbaycan dilini mükəmməl bilirəm. Əlbəttə ki, söhbət Azərbaycan ƏDƏBİ dilindən gəlir. Sovet vaxtı ədəbi dilə çox vaxt qəzet, televiziya dili deyirdilər. Bütün qrammatik qaydalar nəzərə alınardı. Televiziya ekranında gördüklərimizin danışıqından bilmək olmurdu ki, o haralıdır. Çünki dialekt olmurdu. Hətta fəhlə-kəndlərdən də müsahibə götürəndə danışıqlarını əvvəlcədən yazıb əzbərlətdirirdilər. Amma Azərbaycan dilinin əsas keşikçiləri də ədəbi dil normalarını bilməyən rayonlarda yaşayan əhalimiz idi. Dilimiz zibilləyən rus sözləri kəndlərə ayaq açmırdı, bir-iki sözü nəzərə almasaq. O da ki, öz düzəlişlərində: ramont, culgi, varantur... Sonradan çanaq antenaları meydana çıxdı. Osmanlı türkcəsi türk seriallarıyla həyatımıza, o cümlədən dilimizə də sirayət etməyə başladı. Əlbəttə ki, cüzi hərflə düzəlişləriylə. Eşq - aşq oldu, yoldaş - arkadaş... Apastrof da yoxa çıxdı. Yoxa çıxmaqla hecalanmada, vurğuda da xətalər yaşanmağa başladı. Məsələn, qu-ran, yoxsa Qur-an.

Başınızı çox ağrımaq istəmirəm. Azərbaycan dili böyük bir elm sahəsidir. Təkcə filologiya fakültəsində dilimizin müxtəlif sahələrini öyrənən neçə kafedra vardı. Hər kafedrada da müxtəlif ixtisaslar var. Başlayırdı fonetikadan, qurtarırdı orfoepiyada, etimologiyada.

Başınızı çox ağrımaq istəmirəm. Azərbaycan dili böyük bir elm sahəsidir. Təkcə filologiya fakültəsində dilimizin müxtəlif sahələrini öyrənən neçə kafedra vardı. Hər kafedrada da müxtəlif ixtisaslar var. Başlayırdı fonetikadan, qurtarırdı orfoepiyada, etimologiyada.

ÇİNGİZ ABDULLAYEV VƏ XƏLİL RZANIN ÇIRTMASI

"Sağır nun" hərfinin də qeyri-rəsmi mövcudluğunu da, Xett, Orxan-Yenisey əlifbaları barədə bilgileri də bu kafedralardakı müəllimlərimizdən öyrəndik. Hətta Zeynəb Xanlarovanı da orfoepik qaydalara riayət etməkdə günahlandırıldı müəllimlərimiz. Bayram Bayramovun əsərlərini isə dilçilər üçün mənbə sayırdılar. Və daha nələr, nələr...

Azərbaycan dili böyük bir ümmandır. Danışıq dili bunun yalnız gördüyümüz qatıdır. Şahə qalxan dalğaları da var, ləpə-döyənə də... Amma heç kim bu dili 100 faiz bilmir. Kimsə desə ki, mən Mahir Azərbaycan dilini 40 faiz bilirəm, bu mənimçün böyük tərif olar.

Amma hamımız danışıq. Birimiz ləhcədə, birimiz şivədə. Birimiz rus sözləriylə qarışdırırıq, o birimiz türk, qazax, özbək... Hansı ölkədə təhsil alırıqsa o dövlətin, xalqın sözünü dartıb gətirib dilimizə qoşuruq: okey, tamam, pardon. "Təşəkkür" sözünü bütöv yazmağa hövsələmiz çatmır "TŞK" kimi ifadə edirik, "Mübarək"ə "mübiş" deyirik. ANS televiziyanın həyatımıza daxil olmasıyla ədəbi dilimiz də danışıq diliylə evəzləndi. Pis sayılan "Xəbərci" sözü reabilitasiya olundu.

Əlbəttə ki, həyəcan təbili çalanlar çoxdur - çifayda. Əvvəllər fars, ərəb sözləriylə, ifadələriylə zibillənirdi dilimiz, indi isə dünya dilləriylə. AZTV-nin "Xəbərlər"ində işləyəndə şinelimizdən çıxan televiziya bizi "Miş-miş" çağırırdılar. Çünki informasiyalarımızda feil-lərin sonluğunu qrammatikamıza uyğun olaraq miş, miş, muş, müş yazırdıq. O vaxt populyar olan "Xoş gəlmisiniz" verilişi yəqin ki, yadınızdadır.

Başınızı çox ağrıtdım. Axı məqsədim Azərbaycan dilinin zənginliyinə, gözəlliyinə, təmizliyinin qorunması istiqamətində görülməli olan işlərə qısa ekskurs etmək deyil. Saytlar, qəzetlər, yutub kanalları sınırsız-hesabsız səhvlərlə onsuz da doludur. Mənim bu yazımda da nə qədər desəniz səhv tapa bilərsiniz. Amma elə bir dövrə gəlib çatmışıq ki, qrammatikaya, orfoepiyaya çox da fikir vermirik. Əsas yazanın, jurnalistin, müsahibin dediği fikirdir, verdiyi informasiya. Biz bunu qiymətləndiririk.

Müstəqillik dövrü başlayanda Rus dili bir müddət yox, həmişəlik əhəmiyyətini itirdi. Çünki bütün yazışmalar, sənədlər Azərbaycan dilinə - dövlət dilinə keçdi. Danışmaq başqa, yazmaq isə tam başqa. Amma bunun öhdəsindən gəldik. Rus dilində danışanlar qolu-qabırğasını sındıra-sındıra Azərbaycan dilində danışmağa başladılar. Atam Qabil belələrinə ürək-dirək verirdi. Deyirdi ki,

danışın, utanmayın danışın, danışa-danışa nitqiniz təkmilləşəcək. Uzaq 90-cı illərdə bu sözü Çingiz Abdullayev deməsinin də şahidi olmuşam. O vaxt mən Azərbaycan Yazıçılar İttifaqında işləyirdim. Çingiz Abdullayevin yazıçıların çevrəsində - hələ o vaxt - nəinki rusca, heç rus sözlərindən istifadə etdiyini də görməmişəm. Şirin Bakı ləhcəsində danışıq. Əcəb eləyir. Mən də Bakının köhnə məhəllələrində böyüyəydim belə danışardım. Nə edim ki, Yazıçılar binasında yaşamışam. Ədəbi dil normaları, yazıçılar əhatə edib məni, səhvlərimi həmmən düzəldiblər - böyüməmiş. Həm də köklü Şirvanlıyam. Yox, elə bilməyən ki, yazıçı Çingiz Abdullayevlə özümü müqayisədə verməkdə niyyətim. Sadəcə, insana fərdi yanaşmaq lazımdır. Çingiz Abdullayev 90-cı illərdə necə danışdırsa, indi də elə danışıq. Bizə isə onu bu cür qəbul etmək qalır. Özü də ki, Çingiz Abdullayev Azərbaycanca danışıq. Müsahibələrində, çıxışlarında rus sözlərinə rast gəlməmişəm. Məhz bu xüsusiyyətinə görə Xalq şairi Xəlil Rzanın adını başlığa çıxartdım.

Xəlil əmi Azərbaycan dilində təmiz danışmayanlara qarşı mübariz idi. Onun iştirak etdiyi məclislərdə çıxış edənlər yox, hətta dem vəziyyətdə sağlıq deyənlər də özlərini yığışdırıb, nitqlərinə diqqət yetirirdilər. Cəzası isə söz yarası, tənqid deyildi. Sadəcə, çirtma çalırdı və çirtmadan sonra xətanın səviyyəsinə görə cəriməsini deyirdi: 5 qəpik, 10 qəpik... ən ağır cəza 20 qəpik idi. İnanıram sizi ki, bu cərimələrin cəmini həmin adam sözünü bitirdikdən sonra ondan məcburən alırdı ki, ona dərs olsun, bir daha dilimizi rus sözləriylə zibilləməsin.

Günlərin bir günü Salam Qədirzadə, Əliqası Kürçaylı və Xəlil Rza bizə gəlmişdilər. Mən də onlara qulluq edirdim. (ən bezdirci məqam arası sızəndən sonra aparıb soyuducunun gözüne qoymaq, sonra gətirib badələrə süzüb, yenidən aparıb soyuducunun gözüne qoymaq idi.) Sağlıq demək növbəsi Salam əmiyə çatdı. Onu da qeyd edim ki, o vaxtın danışıq dilində rus sözlərindən istifadə etmək adi hal idi. (Salam əmi də beş il Qorki adına Moskva Ədəbiyyat institutunda oxumuşdu. Elə Moskvada da Roza xalayla ailə həyatı qurmuşdu.) Xülasə, Salam əmi başladı sağlığa, Xəlil əmi isə çirtma çalmağa və qəpiklərin nominallarını səsləndirməyə. Birdən Salama əmi əsəbiləşdi. Əlini cibinə salıb bir göy üçlük çıxarıb Xəlil əmiyə uzadaraq, - Xəlil, sən Allah çirtma çalma, fikrim dağılır. Elə sakitcə bu 3 manatdan çıx. Sonda qalsa "zdaçı" (qalığını) qaytararsan, - dedi.

Nəyə görə Xəlil əminin bu şəkəri yadıma düşdü? Görəsən, Çingiz Abdullayev danışıqda, Xəlil Rza çirtma çalırdımı? Yaxud da ki, məşhur bir telejurnalist "separatçı" sözünü elə hey "sepEratçı" desəydi, çirtma çalırdımı? Əsla. İnsanlar müxtəlifdir. Hərənin bir danışıq mənası var. Əsas müzakirə obyektinin dənədiyi fikir olmalıdır, o fikri necə deməsi yox. Təhqir edib? Verin məhkəməyə. Ağız əymək, lağa qoymaq heç kimə baş ucalığı gətirmir. O ki, qaldı Çingiz Abdullayevin müəllim tutub Azərbaycan dilini öyrənməsinə. Xeyri yoxdur. 65 yaşın içində olan bir adama bu sözü demək özü...

Yazıçıdır? Xalq yazıçısıdır? Yazıçı öz doğma dilində belə danışmaz? Şirin Şəki ləhcəsində danışan Şəkili, Naxçıvan ləhcəsində danışan Ordubdlı, Şərurlu, Şahbuzlu, Nehrəmli... "Can gərdeş", "o" hərfini "u" deyən ləzgi, "hə" sözünün sonuna 5-6 dənə də "ə" artıran talış... danışıqda həzz ala bilirik, Çingiz Abdullayev Şirin Bakı ləhcəsində danışıqda yox? Şəxsən mənə xoşdu.

Şəxsən mənim üçün Çingiz Abdullayevin Azərbaycan dilinin orfoepiya qaydalarına riayət etməsi, qrammatik cəhətdən mükəmməl danışması əhəmiyyətli deyil. Mənə Rus dilini və digər xarici dilləri mükəmməl bilib, şovinist aparıcıların və erməniyönümlü ekspertlərin meydana suladıği Rusiya və dünya televiziya-larında onlara tutarlı cavab verə biləcək Çingiz Abdullayev kimi intellektual şəxslərimizin, Vətən təəssübkeşlərinin sayının çox olması vacibdir, əsasdır. Hansısa sözün yerini səhv salması və ya qol-qabırğasını sındırması başlaşılan günah da yox, xırda bir xətdir.

Danışın əleyhinə, yutub kanallarında, tik-tokda, sosial şəbəkələrdə məxərəyə qoyun, laykлар yığın. Çünki gənc nəsil əsrin əvvəllərində televiziya təşkil olunan xalq diplomatiyası telekorpülərini görməyiblər. Hamısında məğlub olurdular erməni ideoloqları, yalançı tarixçiləri. Kimi verirdik qabağa? Çingiz Abdullayev kimi Rus dilini sərrast, tarixi gözəl bilən ziyalılarımızı. Ən cavanı rejissor Vaqif Mustafayev idi ki, onun bu gün 70 yaşı var. Çərrədid öldürün bu ziyalılarımızı. Elə Çingiz Abdullayevi də... Axı nə udacaqsınız? İtirdiyiniz udacağınızdan qat-qat çox olacaq. Çingiz Abdullayev kimi ziyalıların yetişdirilməsi üçün azı 60-65 il vaxt lazımdır. Vaxtımız isə yoxdur.

PS: Xəlil Rzanın bir adəti də vardı. Rus dilində səlissə danışıq Azərbaycanlı görəndə çıxarıb cibində pul verərdi.